

KUR'AN AÇISINDAN KİBİR SORUNU VE SONUÇLARI

THE PROBLEM OF PRIDE AND ITS CONSEQUENCES ACCORDANCE TO QUR'AN

Kadir POLATER*

ÖZET

Kur'an'da kibir, Yüce Allah'a ve kullara ait olmak üzere iki boyutta ele alınır. Yüce Allah, bu sıfatla övülür ve bu sıfata layık tek varlığın O olduğu bildirilir. Kulların kibirlenmesi ise Allah'ın en çok yasakladığı huylardandır. Çünkü kibirlenmek, Allah'ın kullar için belirlediği sınırları aşmak ve O'na ait bir sıfata ortak olma iddiasıdır. Kibir, itikadî ve ameli alanda etkili bir huydur. Kibir, iradeye bağlı olarak ruhta kökleşir ve sonuçta insanı inkâra ve zulme yöneltir. Narsisizm ile Kur'an'da yasaklanan kibir arasında önemli benzerlikler görülmektedir. Kibre mani olup onu tedavi edebilecek çözüm, kulun Allah'a karşı tevazuudur. İbadetler, bu tevazuun ifadesidir.

Anahtar Kelimeler: Kibir, kötü huy, tevazu, narsisizm, inkâr

ABSTRACT

The Qur'an discusses pride in two dimensions: (1) the pride of Allah and (2) His servants. God is praised by this attribute and it is declared in the Holy Quran that only He is worthy of this praise. Human arrogance is strictly forbidden because it implicitly equates men with God. Pride also exceeds the limitations that God has set for humans. The pride is effective in the field of creed and action. Pride can become rooted in the soul. It leads humans towards impiety and oppression. There are important similarities between narcissism and the pride which is forbidden in the Qur'an. The most important way to prevent pride is through humility towards Almighty Allah. Worship is the expression of that modesty.

Key Words: Arrogance, bad character, humility, narcissism, rejecting the religion.

* Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kadirpolater@msn.com

GİRİŞ

Kur'an'a göre insan, yaratılanların çoğuna üstün kılınan¹ bir varlıktır. Ancak bu üstünlük, insanın yaratılış gayesine uygun bir hayat çizgisi takip etmesiyle mümkündür. İnsanın, yaratılış gayesine ulaşmasının önündeki engeller, kimi zaman bilgisizlik, kimi zaman da ahlâkî zaafıdır. Yüce Allah, gönderdiği peygamberler ve kitaplarla insana takip etmesi gereken hayat çizgisini göstermiş, bu yoldaki tehlike ve engellere dikkat çekmiş ve neticede onu rehbersiz bırakmamıştır.²

Kibir, insanın kemâl yolunda önüne çıkan ahlâkî engellerden biri ve hatta en tehlikelidir. İnsanın iç dünyasının bir problemi gibi görülebilen kibir, modern psikolojinin de kabul ettiği gibi; kimi zaman yıkıcı, acımasız bir karakter halinde tezahür eder. Kur'an, bu tür karakterleri, verdiği örneklerle zihinlerde somutlaştırır. Bu arada, kibrin ana kaynağının bir inanç problemi olduğuna dikkat çeker.

Kur'an'da insan, kibri sebebiyle şiddetle kınanırken, varlık âleminde tekebürün sadece Yüce Allah'a mahsus olduğu bildirilir ve O, bu vasıfla övülür.

Biz bu çalışmamızda Kur'an'da kibir kavramını ifade eden anahtar kelimelere, deyimlere, kibrin mahiyetine, insan davranışları ve inkârdeki rolü üzerinde durmaya ve Yüce Allah'ın bu sıfatla kendisini tanıtmamasının gerekçesine, bu bilginin kibrin önlenmesindeki önemine değinmeye çalışacağız.

1. Kur'an'da Kibir Kavramı ile İlgili Anahtar Kelimeler

a. *Kibr* (كبر), *Tekebbür* (تَكَبَّرَ), *İstikbâr* (استكبار): *K-B-R* (ك ب ر) maddesine ait farklı vezinlerden olan bu üç kelime, "kişinin kendisinde olmayan bir üstünlüğü, varmış gibi göstererek kendisini başkalarından üstün tutmaya çabalaması" anlamına gelir.³ Kibir, Türkçede büyüklenmek ve böbürlenmek kelimeleriyle de ifade edilir.

Tekebbür ve *istikbâr* kelimeleri, ayrıca şu anlamlarda da kullanılırlar: *İstikbâr*, gerekli durumda, gerektiği yer ve zamanda insanın büyük olma

¹ İsrâ, 17/70.

² Şems, 91/8; İnsan, 76/3.

³ İsfahânî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Hüseyin "Râgıb", *el-Müfredât li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, tsz, 544; Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâirü Zevî't-Temyîz fi Letâifi Kitâbi'l-Lâhi'l-Azîz*, Beyrut, tsz, IV, 325; İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab Hata! Yer işareti tanımlanmamış.*, Beyrut, tsz,V, 3810. Beydâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, İstanbul, tsz, I, 53; Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhü'l-Maânî fi Tefsîri'il-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, tsz, I, 231.

isteği ve bu yoldaki arayışı; *tekebbür*, birinin iyi yönlerinin başkalarınınkine göre fazla olması demektir. Bu anlamlar, bu iki kelimenin olumlu, yani övgü içerikli yönleridir.⁴

Kur'an'da *tekebbür* kelimesi olumlu anlamda ism-i fâil formuyla (*el-mütekebbir/المتكبر*) sadece Allah (c.c.)'ı nitelemek için kullanılmıştır.⁵ Bunun dışında *istikbâr tekebbür* kelimeleri, insanlar ve İblis hakkında fiil ve ism-i fâil formları ile olumsuz anlamda kullanılmıştır. Kibir, Kur'an'da şu farklı kelime ve deyimlerle de ifade edilir:⁶

b. Utüv (عتوّ) kelimesi, haddi aşmak ve kibirlenmek (*istikbâr, tekebbür*)⁷ anlamlarına gelir. Kur'an'da mastar ve fiil haliyle kullanılır.⁸ Bu kelime iki anlamda da tefsir edilir. Mesela, وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أَنْزَلْنَا عَلَيْنا الْمَلَائِكَةَ أَوْ رَأَى رَبَّنَا لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتْوًا كَبِيرًا⁹ ayetinde *atev utüvven kebîra* (عَتَوْا) cümlesi, “zulümde son derece haddi aşılar/aşırı gittiler” anlamıyla tefsir edilmiştir.¹⁰ Bununla birlikte Taberî (ö.310/922), sözü geçen kelimenin “aşırı gittiler” şeklindeki anlamını kibirlenmeyle birleştirerek sözü geçen cümleye, “kibirlenmede haddi aşılar” anlamı vermiştir.¹¹ Bu taktirde ayetin meâli şu olmaktadır: “Bizimle karşılaşmayı (bir gün huzurumuza gelecekle-rini) ummayanlar: Bize ya melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görme-liydik, dediler. Andolsun ki onlar kendileri hakkında kibire kapılmışlar ve kibirde pek ileri gitmişlerdi.”

c. *İstinkaf* (استنكاف) kelimesi ise imtina etmek/uzak durmak ve *istikbâr/kibirlenmek* anlamlarına gelir.¹² Ancak imtina etmenin/uzak durma-nın sebebi kibirdir. Nitekim kulun Allah'a karşı *istinkaf* etmesi; ihmâl, gaflet

⁴ Isfahânî, s. 455-456; Fîrûzâbâdî, IV, 325-326.

⁵ Haşr, 59/23.

⁶ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, Çeviri: Selahattin Ayaz, İstanbul, 1997, s. 198-206.

⁷ Fîrûzâbâdî, IV, 19; İbn Manzûr, IV, 2804. Kur'an'daki bu kelimeye tekebbür anlamı verilmesi ile ilgili olarak bkz. Beydâvî, I, 347; Âlûsî, VIII, 172; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, tsz, XXIX, 44; Derviş, Muhyiddin, *İrâbû'l-Kur'an ve Beyânuh*, Beyrut, 1420/1999, II, 585.

⁸ A'râf, 77; Mülk,67/21; Furkan, 25/21.

⁹ Furkan, 25/21.

¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşş'af, an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve Uyûni'l-Akavil li Vucûhi't-Te'vîl*, Riyad, 1418/1998, IV, 341; Beydâvî, II, 138; İbn Âşûr, XIX, 6.

¹¹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, 1420/2000, XIX, 254.

¹² Isfahânî, 655; İbn Manzûr, VI, 4543.

ve şehvet gibi zaaflarından değil, kibirden dolayı Allah'ın emrini terk etmesindedir.¹³ Buna göre *istinkâf*, bir ahlâkî zaaf olma özelliği taşıyan kibrin eylem haline dönüşmesidir.

Şu ayette *istinkaf* ve *istikbâr* kelimelerinin bir arada ve fiil formunda zikredildiğini görmekteyiz: وَمَنْ يَسْتَنْكِفِ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفِ عَنِ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرُ فَسَيُخْشَرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا “Mesih de, Allah’a yakın melekler de, Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah’a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”¹⁴ Ayetteki *men yestenkiif* (من يستنكف) ve *len yestenkiye* (لن يستنكف) şeklindeki iki fiilden ilkinde, meâlde görüldüğü şekliyle “asla çekinmezler”, ikincisine “her kim çekinirse” anlamı verilse de bazı müfessirlerce bu kelimelerden, *men yestenkiif* (من يستنكف) fiiline “kim tekebbür ederse”; *len yestenkiye* (لن يستنكف) fiiline ise “asla kibirlenmez” şeklinde anlam verildiği¹⁵ görülmektedir.

d. *Tecebbür* (تجبر) kelimesi, “*kahr*”¹⁶ ve *tekebbür* anlamlarına gelir. Bir mübalağa ism-i fail olan *cebbâr* (جبار çoğulu: *cebbârîn*/جبارين) kelimesi ise kimsenin kendi üzerinde hakkı olmadığını var sayan *mütekebbir* demektir. *Cebbâr* kelimesi, Ferrâ’ya (ö. 207/822) göre *if’âl* vezninden olan *ecbere* (أجر) fiilinden türemiştir ve kibirli kimse (*mütekebbir*) anlamındadır.¹⁷ Râğıb el-İsfahânî (ö. 503/1109), *cebbâr* kelimesinin, “noksanlığını zorla gizleyip hak etmediği yüksek bir mertebeye sahip olduğunu iddia eden kimse” anlamında olduğunu belirtir.¹⁸ *Cebbâr* kelimesi, “haksız yere adam öldüren zorba” anlamına da gelir. Bu anlam da *mütekebbir* manasında birleşir¹⁹ ve kişisel bir özellik olan kibrin zulme dönüşmesini vurgular.

Kur’an’da *cebbâr* kelimesi bir yerde olumlu anlamda kullanılır ve burada Allah Teâlâ’nın mahlukatı üzerinde hâkim olduğunu ifade ederek²⁰ *el-mütekebbir* vasfından sonra yer alır.²¹

¹³ İbn Âşûr, VI, 59; Âlûsî, VI, 37.

¹⁴ Nisâ, 4/172.

¹⁵ Beydâvî, I, 251; Âlûsî, VI, 37; İbn Âşûr, IV, 59.

¹⁶ *Kahr*, birini zelil kılarak üstün gelmek anlamındadır. (İsfahânî, s. 535; İbn Manzûr, V, 3764; Fîrûzâbâdî, V, 314). Buna Türkçede “zorbalık” denilir.

¹⁷ Fîrûzâbâdî, II, 360.

¹⁸ İsfahânî, s. 112.

¹⁹ İbn Manzûr, III, 535.

²⁰ İbn Manzûr, III, 534.

وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا (O (Yahya) cebbâr ve isyankâr değildi.)²² وَيَجْعَلُنِي جَبَّارًا شَقِيًّا (Allah beni cebbâr isyankâr yapmadı.)²³ âyetlerindeki *cebbâr* kelimesi *mütekebbir* anlamında da tefsir edilmiştir. Taberî, Hz. Yahya'nın *cebbâr* olmayışından maksadın, hem Allah'a ve hem de ana-babasına itaat konusunda *mütekebbir* olmaması olduğunu söylemiştir.²⁴

Şu ayette ise *mütekebbir* ve *cebbâr* kelimeleri ard arda zikredilir: كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُنْكَرٍ جَبَّارٍ (İşte Allah her kibirli *cebbâr*ın kalbini işte böyle mühürler.)²⁵ Bu ayetteki *cebbâr* kelimesine *mütekebbir* anlamı verilmesi, anlam yönünden bir tekrar gibi görülebilir. Bu durumda bu kelimenin, “zorba” şeklinde tercümesi ile bu tekrardan kaçınılmış olur. Bununla birlikte bu zorbalığın tekebbürden kaynaklandığının da göz önünde tutulması gerekir.

e. *Uliivv* (علو) kelimesi sözlükte, kibrin aşırı bir boyutu olan *tecebbür* kelimesiyle açıklanır. Bu kelimenin taşıdığı, “haddi aşmak, fesat çıkarmak” anlamlarının,²⁶ kibirden bağımsız anlamlar olmayıp onun tezahürleri olduğu söylenebilir. Bu kelime, Kur'an'da üç yerde²⁷ “haddi aşmak, fesat çıkarmak” anlamı yanında kibirlenmek anlamıyla da tefsir edilir.²⁸

f. *Bağy* (بغى) kelimesi, “kast edilen bir şeyde olması gereken hududu aşmak” ve kibirlenmek (tekebbür) anlamlarına gelmektedir.²⁹ Beydâvî (ö. 685/1286), ³⁰اِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ ayetindeki *begâ* (بَغَى) fiilinin, “zulmetti ve kibirlendi/tekebbür etti” anlamlarında olabileceği üzerinde durur.³¹ Bu durumda ayetin meâli şu olur: “*Karun, Musa'nın kavminden idi de, onlara karşı kibirlenmişti.*”

²¹ Haşr, 59/23. Bu kelimenin, olumsuz anlamda kullanımları için mesela bkz. Hûd, 11/59; Meryem, 19/14, 32; Kasas, 28/19.

²² Meryem, 19/14.

²³ Meryem, 19/32.

²⁴ Taberî, XVIII, 160, 192; Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vîl*, Beyrut, 1419/1998, V, 329, 334; İbn Manzûr, III, 535.

²⁵ Gâfir, 40/35.

²⁶ İbn Manzûr, IV, 3089.

²⁷ İsrâ, 17/4; Neml, 27/14; Kasas, 28/83.

²⁸ Taberî, XVII, 356, 365; XIX, 637; XIX, 14; Neseî, II, 246.

²⁹ İsfahânî, s. 71; Fîrûzâbâdî, II, 262-263.

³⁰ Kasas, 28/76.

³¹ Beydâvî, II, 199.

g. *İhtiyal* (إختيال) kelimesi de kibir anlamı verilen kelimelerdendir.³² Bu kelime üç ayette ism-i fâil formuyla (*muhtal*/المختال) zikredilir.³³ İsfahânî'nin açıklamasına göre aynı kökten gelen *huyelâ* (خيلاء) kelimesinin asıl anlamı hayaldir. İnsanın kendisinde üstünlük olduğu hayaline kapıldığı için bu kelime kibir anlamında da kullanılmıştır.³⁴

h. *Fahr* (فخر) kelimesi, sahip olunan hasletleri sayıp dökmek anlamındadır. Meziyetlerin anlatılmasının sebebinin kibir olması,³⁵ bu kelimeye mecaz-ı mürsel yoluyla kibirlenmek anlamı kazandırmıştır. Bu kelimenin *tefa'ül* veznindeki mastarı olan *tefahhür* (تفخر) kelimesi de kibirlenmek anlamına gelir.³⁶ Kur'an'da *fahr* kelimesinin sıfat-ı müşebbehesi olan *fahûr* (فخور) sözcüğü dört ayette geçmektedir.³⁷ Bu kelimenin üç ayette³⁸ “kibirlenen kimse” anlamına gelen *muhtâl* (المختال) kelimesiyle birlikte zikredilmesi, *fahûr* olan kimsenin bir hayal peşinden giderek kibirlendiğine imada bulunmaktadır.³⁹

1. *Merah* (مرح) kelimesi mastar olup “haddi aşacak derecede şiddetli sevinç ve kibirlenmek” anlamlarına gelir.⁴⁰ Bu mastar iki ayette,⁴¹ *zâ merah*/مرح ذا (kibirli) anlamında kullanılmıştır.⁴² Bu kelimenin fiil formu (*temrahûn*/تَمْرَحُونَ) Kur'an'da bir kez geçer.⁴³

j. *Tas'ürü'l-had* (تصغير الحد): Bu tamlamadaki *tas'ür* kelimesi, boyun ve yüzdeki eğrilik anlamına gelen *sı'r* (صعر) kelimesinin *tef'ül* veznine aktarılmış halidir. Temsil yoluyla kişinin boynunu kibir sebebiyle çevirip bakışını kaçırmasına *tas'ür*, *tas'ürü'l-had* denir.⁴⁴ Bu deyim, bir ayette fiil formuyla

³² İbn Manzûr, II, 1305-1306; Râzî, X, 101.

³³ Nisâ, 4/36; Lokman, 31/18; Hadîd, 57/23.

³⁴ İsfahânî, s. 216; Bursevî, İsmail Hakki, *Rûhü'l-Beyân*, Beyrut, tsz, VII, 85.

³⁵ Râzî, X, 101.

³⁶ İbn Manzûr, V, 3361.

³⁷ Nisâ, 4/36; Hûd, 11/10; Lokmân, 31/18; Hadîd, 57/23. Bu kelimenin tekebbür anlamında olması ile ilgili olarak bkz. Taberî, XX, 145; XX, 342; XXV, 122.

³⁸ Nisâ, 4/36; Lokmân, 31/18; Hadîd, 57/23.

³⁹ Bursevî, VII, 85; IX, 376.

⁴⁰ İbn Manzûr, VI, 4170.

⁴¹ İsrâ, 17/37; Lokmân, 31/18.

⁴² Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadi, *İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezâye'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Beyrut, tsz, V, 172; VII, 73.

⁴³ Gâfir, 40/75.

⁴⁴ İsfahânî, s. 369; İbn Manzûr, IV, 2447.

geçer: لَا تُصَغِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ (*İnsanları küçümseyip yüz çevirme*)⁴⁵ ifadesi içerisinde yer alır.

k. *Senyü'l-Itf* (ثني العطف): Buradaki *seny* kelimesi, “çevirmek”; *itf* kelimesi, “omuz başı, yan” anlamındadır. Bu tamlama, sözlükte “omzunu çevirmek, yanını çevirmek” anlamına gelir. Bir ayette ثَائِي عَطْفِهِ (*boynunu öteye döndürerek*)⁴⁶ ifadesi içerisinde yer alır. Taberî; ayetteki bu deyim, “haktan yüz çevirmek, Allah’ı anmaktan yüz çevirmek” anlamları yanında “kibirleşmek” anlamında olabileceğini belirtir. Daha sonra, kibrin haktan yüz çevirmenin sebebi olduğunu söyleyerek bu anlamlar arasında ilişki kurar.⁴⁷

2. Kibir, Kapsamı ve Mahiyeti

Kur’an, kibri Allah hakkında övücü, insanlar hakkında yerici bir vasıf olarak ele almaktadır. Şu ayetlerde Allah’ı tanıtırıp öven isimler arasında *el-Mütekebbir* ismine, yer verilmiş olması da bunu gösterir: “O, öyle Allah’tır ki O’ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni (gayb ve şahadet âlemini) bilendir. O, Rahmândır, Rahîmdir. O öyle Allah ki ondan başka tanrı olmayandır; Melik, Kuddus, Selâm, Mü’min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir’dir. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır/ münezzehdir. O öyle Allah ki Halık, Bâri’, Musavvir’dir O. En güzel isimler (esma-i hüsnâ) O’nundur; bütün göklerdeki ve yerdekiler ona tesbih ederler, O Azîz, Hakîmdir.”⁴⁸

Allah’ın *el-Mütekebbir* ismi ile ilgili olarak sahabe ve tâbiînden itibaren çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bu isim, İbn Abbas’a (ö. 68/687) göre Allah’ın rububiyeti sebebiyle büyük olduğunu, O’nun hiçbir dengi olmadığını; Katade’ye (ö. 117/735) göre, her noksan sıfattan münezzeh olduğunu; Zeccac’a (ö. 313/923) göre, kullarına zulmetmekten münezzeh olduğunu;⁴⁹ Ebüssuûd’a (ö. 982/1574) göre, her tür ihtiyaç ve noksandan münezzeh olması sebebiyle büyüklüğünü izhar eden yüce bir varlık olduğunu⁵⁰ belirten bir isimdir.

⁴⁵ Lokmân, 31/18.

⁴⁶ Hac, 22/9.

⁴⁷ Taberî, XVIII, 574. Bu deyim kibir anlamı veren diğer müfessirler için mesela bkz. Zemahşerî, IV, 179, Âlûsî; XVII, 122; İbn Âşûr, XVII, 207.

⁴⁸ Haşr, 59/22-24.

⁴⁹ Râzî, XXIX, 514.

⁵⁰ Haşr, VIII, 234.

Bu farklı tanımların, ortak bir noktada birleştikleri anlaşılır; bu da Allah'ın kemâl sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezze olmasındır. Nitekim az önce zikredilen Haşr suresindeki ayetlerde Allah'ın bazı sıfatlarının zikredilmesini müteakiben *el-Mütekebbir* sıfatının zikredildiği; daha sonra yine *el-Hâlık*, *el-Bari'* ve *el-Musavvir* isimlerinin zikredilip en sonunda da güzel adların yegâne sahibinin O olduğu belirtilmektedir. Bu isimlerin *el-Mütekebbir* isminin öncesinde ve sonrasında zikredilmesiyle kemal sıfatlara sadece O'nun sahip olduğu ve bu yüzden de tekebbürün sadece O'nun hakkı olduğu gerekçelendirilmiştir. Bu durum ayrıca, insanların bu sıfatların hepsine mutlak şekilde sahip olamadıkları ve bu yüzden de kibirlenmeye layık olamayacakları konusunda bir uyarıdır. Söz gelimi, Allah, gayb ve şahadet âlemini ezeli ilmiyle kuşattığı halde insan, gaybı hiç bilemez.⁵¹ Onun şahadet âlemindeki bilgileri ise son derece sınırlıdır; çünkü dünyaya hiçbir şey bilmeden gelir⁵² ve varlık âlemi hakkında sınırlı bir bilgiye sonradan sahip olur.⁵³ Allah, varlıkları hikmetinin gereğine göre yaratıp takdir eden (*el-Hâlık*), onları her tür düzensizlikten uzak olarak icad eden (*el-Bâri'*) iken⁵⁴ insanlar, bu sıfatlardan mahrum, son derece noksan ve zayıf varlıklardır.

Kur'an'da yine insanın yaratıldığı asıl maddenin hakir bir su⁵⁵ olduğu, onun evrende en güçsüz, en aciz bir varlık olduğu⁵⁶ ve maddi gücün zirvesine çıkmış nice toplumların da Allah'ın güç ve iradesi karşısında helak olup gittikleri⁵⁷ hatırlatılır. Bu hatırlatmalarla maddi varlıklarının büyümesine kapılıp sadece Allah'a ait olan tekebbür sıfatına ortak olmaya çalışan veyahut bu tehlikeye açık olan insanlara güçlerinin sınırları tanıtılır.

Kur'an'da Allah'ın *el-Mütekebbir* ismi ile nitelendirilmesi, birçok Batılı yazarın iddia ettikleri gibi⁵⁸ Allah'ın yoğunlaştırılmış saf bir kuvvet, hatta ba-

⁵¹ En'am, 6/59; Neml, 27/65; Cin, 72/26.

⁵² Nahl, 16/78.

⁵³ İsrâ, 17/78.

⁵⁴ Beydâvî, II 483; Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyet*, Ankara, 1987, s. 256.

⁵⁵ Secde, 32/8; Mürselât, 77/20.

⁵⁶ İsrâ, 17/37; Gâfir, 40/57.

⁵⁷ En'am, 6/6; Gâfir, 40/82; Fussilet, 41/15; Kaf, 50/36.

⁵⁸ Nicholson'un şu sözleri de bu tutuma bir örnektir: "Kur'an; Allah mefhumuyla başlar, O'nu şöyle tanıtır: O birdir, ezeldir, hâkim-i mutlak, insan tasavvurunun üstündedir. O kullarının Rabbidir; çocuklarının babası değil. Günahlara sert adaletiyle muamele eder. Merhameti sadece sürekli ibadetle, tezellülle ve pişmanlıkla gazabından uzaklaşanlar içindir. O, bir sevgi Tanrısından çok korku Tanrısıdır. (Nicholson, Reynold, *The Mystics of İslâm*, Boston, 1978, s. 21; Benzeri iddialar için bkz: Ekinci, Lütfi-Gilchrist, John, *Evet Kitab-ı Mukaddes Tanrı*

zen kaprisli bir diktatör olarak tasvir edildiği anlamına gelmez. Çok yüzeysel bir okuma bile, Kur'an'ın Yüce Allah'ı sonsuz derecede merhametli olarak tanıttığını ortaya koyar.⁵⁹ Haşr suresinde Allah'ın *el-Mütekebbir* ismiyle anıldığı ayetten bir önceki ayette Allah'ın rahmetine delalet eden *er-Rahman* ve *er-Rahîm* isimleri ile anılması da Allah'ın mütekebbir olmasında rahmet sıfatının önemine bir işarettir.

El-Kebîr ismi, Kur'an'da beş yerde Allah hakkında kullanılır.⁶⁰ Bu isim; hiçbir şeyin O'nun ilmi dışında kalmadığını,⁶¹ kudret ve hükümlerlik bakımından O'ndan üstün bir varlığın olamayacağını ve bu yüzden de hiçbir ortağının olmadığını, her şeyin denetiminin O'nun elinde olduğunu⁶² bildiren ayetler bağlamında geçer. Bu vasıf, mahlukat hakkında kullanıldığında nisbî büyüklük ve çokluk ifade eder.⁶³

Kur'an'da kibir, insanlar açısından da ele alınmakta ve bu huy şiddetle yerilmektedir. Tekebbürün şeytanî bir nitelik olarak bize tanıtılması, Allah Teâlâ'nın bu kimseleri sevmediğinin⁶⁴ ve bunların akıbetlerinin cehennem olduğunun haber verilmesi⁶⁵ bunu ortaya koymaktadır. Kibir, *bi gayri 'l-hak/ بغير الحق* (*haksız yere*)⁶⁶ şeklinde nitelenerek, bunun, Allah'a ait bir sıfata ortaklık iddiasında bulunmak olduğuna dikkat çekilir. Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber (sav.) insanların kibirlenmelerini Allah'la boy ölçüşmek olarak ifade eder.⁶⁷

Kibrin ilk merhalesini oluşturan bir hal daha vardır ve bu durum İslam bilginlerince “ucub” şeklinde isimlendirilmektedir.⁶⁸ Ucub şu şekilde tanımlanır: “Bir kimsenin, kendisindeki kemâlin Allah'ın nimeti olduğunu unutarak

Sözüdür, İstanbul, 1993, s. 42; Ertuğrul, İsmail Fenni, *Hakikat Nûrları*, İstanbul, 1976, s. 34, (H. Hirschfeld'in *Kur'an'ın Terkip ve Tefsiri Hakkında Yeni Tetkikler* isimli eserinden naklen).

⁵⁹ Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Açıkgeç, Alpaslan, Ankara, 1987, s. 42.

⁶⁰ Ra'd, 13/9; Hac, 22/62; Lokmân, 31/30; Sebe', 34/23; Gâfir, 40/12.

⁶¹ Beydâvî, I, 502.

⁶² Beydâvî, II, 231.

⁶³ Yıldırım, s. 238.

⁶⁴ Nahl, 16/23.

⁶⁵ Nahl, 16/29; Zümer, 39/60, 72; Gâfir, 40/76.

⁶⁶ Bkz. A'râf, 146 v.d.

⁶⁷ Müslim, Ebü'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu Muslim)*, İstanbul, 1413/1992, Birr ve Sıla 136; İbn Mâce; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, İstanbul, 1992; Zühd, 16; Ebu Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'âs, Es-Sünen, Beyrut, ts., Libâs, 26.

⁶⁸ Gazzali, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, 1387/1967, III, 437.

kendisini kusursuz görmesidir. Eğer bu durumdaki bir insan, başkalarını hakir görürse bu da kibir olur.”⁶⁹ Bu durumda kibir de iki unsur bulunmaktadır: Bir şeyle büyülenen kimse ve karşısında büyüklenilen kimse. Ucubda ise tek unsur bulunur ve bu da “kendini beğenen kimse”dir. İnsanın kendini beğenmesi, başkasını hakir görmedikçe kibir sayılmaz; fakat bu huy zamanla insanı kibre sürükler.⁷⁰ Sonuç olarak ucub ve tekebbür, aralarında umum husus ilişkisi bulunan iki karakterdir.

Tüm kötü ve iyi eğilimler, insan yaratılışında potansiyel olarak bulunmaktadır. Bu huylar, İslam ahlâkçıları tarafından fitrî/tabîî ahlâk diye isimlendirilir. “*Ona (nefse) kötülük duygusunu ve takvasını (kötülüğten sakınma yeteneğini) ilham edene ant olsun ki!*”⁷¹ ayetinde de bildirildiği gibi insan; bu huyları, iyi ve kötü olarak ayırt edebilme yeteneğiyle yaratılmış ve bu sayede peygamberlerin ahlâkî konulardaki tebliğlerini algılayabilmişlerdir.⁷² Yaratılıştan gelen bu huylar zaman içinde sosyal çevrenin etkisi ve eğitimle insanda karakter/seciye haline gelir ki bu durum da müktesep/kazanılmış ahlâk diye isimlendirilir.⁷³ İrade sahibi bir varlık olarak insanın sorumluluğu buradan başlar. Bu yüzden o, bu kötü huylardan korunma ve iyi huyları davranış biçimi haline getirmekle mükellef tutulur. İnsanın yaratılışında olup da insanın varlık ve gelişimine hizmet eden her eğilim gibi, büyüklük duygusu da insana bir hikmetle verilmiştir; ancak bu duygu, ıslah edilmediği zaman insanlarda hastalık boyutuna gelebilmektedir.⁷⁴

Nörolojik hastalıkların yol açtığı kişilik bozuklukları ve huylar istisna edilirse her kötü huy, iradenin yanlış kullanılması sonucu insan benliğinde yer eder. Mutaffifîn, 83/14’ncü ayetini tefsir eden hadiste bu hususa dikkat çekilir⁷⁵ ve bir başka hadiste de aynı durumun kibir için geçerli olduğu şu şekilde

⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l Buhârî*, Beyrut, 1379, X, 261.

⁷⁰ Gazzâlî, III, 425-426.

⁷¹ Şems, 91/8.

⁷² İbn Âşûr, XXX, 370.

⁷³ Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul, 1968, s. 17-18.

⁷⁴ Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, İstanbul, 2011, s. 143.

⁷⁵Hz. Peygamber (sav.) bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “*Kul bir hata yaptığı zaman kalbinde siyah bir iz meydana gelir. Eğer kişi, o hatadan nefsinin uzaklaştırır, af talep eder ve töbede bulunursa kalbi cilalanarak (leke silinir). Bilâkis, aynı günahı işlemeye devam ederse, kalpteki leke artırılır. Hatta bir zaman gelir, kalbi tamamen kaplar. İşte bu durum Cenab-ı Hakk’ın: ‘Bilakis, onların irtikab edegeldikleri, kalplerini paslandırmıştır’ (Mutaffifîn 83/14) meâlindeki ayette zikrettiği pastır.*” (Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul, 1413/1992, Tefsir, Mutaffifîn; İbn Mâce, Zühed, 29.)

bildirilir: "Kişi kendisini büyük görmeye devam ede ede cebbârlar arasına kaydedilir de onların başına gelen musibete dâçar olur."⁷⁶ Nitekim tekebbür, insan iradesine bağlı bir huy ve kişilik bozukluğu olmasaydı, Allah Teâlâ insanları bu huydan sakındırmaz, mütekebbirleri de sorumlu tutmazdı.

Kibir, gizlenmesi mümkün olmayan bir günahdır.⁷⁷ Bu yüzden o, insanın beden diline⁷⁸ ve konuşmasındaki tonlamalara varıncaya kadar yansır. Kibirli insan gösterişçidir.⁷⁹ Müsripliğiyle,⁸⁰ mal evlat ve ailesinin çokluğu ile övünür.⁸¹ O, kimsenin kendisinden üstün olmasını hazmedemediği için kıskançtır. Bir kimsenin yanına herkesi oturtmaması, misafirliğe sadece varlıklı kimseleri kabul etmesi, eleştirilere tahammül edememesi, topluluğa girdiğinde orada bulunanların ayağa kalkmalarından ve hakkında güzel ve övücü sözler duymaktan hoşlanması da kibir alametlerindedir.

Kur'an'da şiddetle yasaklanan kibrin, modern psikolojide "narsisizm" olarak isimlendirilen kişilik bozukluğu ile örtüştüğü görülür. Çünkü narsis kişi tevazudan uzaktır,⁸² kendini mükemmel görür ve bu yüzden eleştirilmeye karşı öfke hissi duyar. Yeteneklerini ve başarılarını abartır. Başarı, güç, güzellik, zeka ile ilgili fanteziler kurar. Sürekli insanların dikkatinin ve beğenisinin üzerinde olmasını ister. Hasetçi ve aşırı gururludur.⁸³ Üstünlük duygusuna kapılan kişi, verici değildir; hep almak ister. Bazen de bu tutum patolojik bir hal alır, megalomani denilen büyüklük cinneti, azamet hastalığı baş gösterir.⁸⁴

Narsis kişiliklerde eğer liderlik vasfı da var ise o zaman narsisizm çok özel bir nitelik kazanır. Bu tür insanlar kendilerini tanrılaştırırlar; güçleri sınırsızmış gibi davranırlar. Bu yüzden kan dökücüdürler. Roma sezarları, Mısır firavunları, diktatörler bu türe dahildir.⁸⁵ Bu tür kimselerin en büyük korku-

⁷⁶Tirmizî, Birr, 61.

⁷⁷ İslam bilginleri tekebbürü, bâtinî ve zâhirî olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Bâtinî kibir, nefisteki bir huyken zâhirî kibir, âzalarda ve davranışlarda görülür. (Gazzâlî, III, 425.)

⁷⁸ (لَا تُصَغِّرْ خَنَافَكَ لِلنَّاسِ) (insanlara yüz/boyun çevirme). Lokmân, 31/18; ثَائِي عَطْفِهِ (yanını büken)Hac, 22/9; ثُمَّ دَعَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى (Sonra da çalım sata sata ailesine gitti.) Kıyame, 75/33

⁷⁹ Mesela bkz. Kasas, 28/79.

⁸⁰ Beled, 90/6.

⁸¹ Tekâsür, 102/2.

⁸² Tarhan, s. 144.

⁸³ www.genbilim.com, "Narsistik Kişilik Bozukluğu", (12.03.2012)

⁸⁴ Altıntaş, Hayrani, **İnsan Ve Psikoloji**, Ankara,1989, s. 220-221

⁸⁵ Kur'ândaki örnekler için bkz: Bakara, 27/258; A'râf, 7/127; Müminûn, 40/25.

ları; ölüm, güçlerini kaybetmek, etraflarındaki herkesin kendilerine düşman olmasıdır. Bu tür insanlar, başkalarından erişilmez derecede üstün oldukları vehmine kapıldıklarından kendilerini toplumdaki soyutlar ve bu soyutlama onları daha da korkak yapar. Herkesi kendilerine düşman sayarlar ve bundan korunabilmek için acımasızlıklarını daha da artırıp gitgide daha yıkıcı olurlar.⁸⁶ Firavun, İslam kültüründe de narsis zihniyetin sembolüdür. Mütekebbirler istiare yoluyla Firavun olarak nitelenirler. Nitekim Hz. Muhammed (sav.) de Ebu Cehl'i, "ümmetinin Firavunu"⁸⁷ olarak nitelendirmiştir.

Kur'an'da kibirle ilgili kelimelerin, narsis kişilik yapısındaki yıkıcılık, acımasızlık, hayalperestlik gibi yönleri vurgulamak için seçilmiş kelimeler olduğu görülür. Mesela, kibri sebebiyle zâlim, zorba, acımasız ve yıkıcı karakter sahipleri için *cebbâr* kelimesinin; büyük olma hayali taşıyan kimselere *muhtal* kelimesinin kullanılması son derece ilginçtir.⁸⁸

Kur'an; kibri, kullar açısından iki boyutta ele alır. Birincisi müminlerde de bulunabilecek başkalarını küçümseyici boyut; diğeri ise, ileride müstakil bir başlıkta ele alacağımız inkâr boyutudur.

Kur'an'ın kibir konusunda müminlere yönelik yaptığı uyarılar, bu huyun müminlerde de bulunabileceğini gösterir. Mesela Hz. Lokman, oğluna şu tavsiyede bulunmaktadır: "*İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; Allah, kendini beğenip övünen hiç kimseyi şüphesiz ki sevmez.*"⁸⁹ Bilâl-i Habeşî'ye (r.a.) 'siyah kadının oğlu' diyerek hakaret eden Hz. Ebû Zerr'i (r.a.) Peygamberimiz'in (s.a.s.) şu şekilde kınadığı bilinmektedir: "*Onu, annesinin renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sende hâlâ câhiliyye ahlâkı bulunmaktadır.*"⁹⁰ Bu olay da kibrin Müslümanlarda bulunabileceğinin bir delilidir. Konuyla ilgili bir hadis de şudur: "*Birinin, din kardeşini hor ve hakîr görmesi, ona günah olarak yeter.*"⁹¹

Kibir, câhiliye Araplarının âdetâ bir simgesiydi.⁹² Onlar, gururlarına dokunan her şeye inatla direniş gösteren bir toplumdur. Onların geleneksel yasayış

⁸⁶ Fromm, Erich, çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, İstanbul, 1990, s. 66.

⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, tahkik: Ali Şîrî, 1408/1988, III, 353.

⁸⁸ Bkz. "Kur'ânda Kibirle İlgili Anahtar Kelimeler"

⁸⁹ Lokmân, 31/18.

⁹⁰ Buhârî, İmân 22, Edeb, 79, Itk 28; Müslim, Eymân, 38-40; Ebû Dâvud, Edeb 133.

⁹¹ *Müslim*, Birr, 32.

⁹² Kur'an'daki *hamiyyetü'l-câhiliyye* tamlaması, onların benliklerinde yer eden kibirlerini ifade eder. (Fetih, 48/26).

biçimine olan aşırı düşkünlüklerinin temelini de kibir teşkil ediyordu.⁹³ Ancak câhiliye, sadece İslâmî dönemden önceki Arapların inanç, tutum ve davranışlarını belirtmek için kullanılan ve bu yüzden, sadece mâzide kalmış bir çağın adı ve özelliği değildir. O, aynı zamanda bir zihniyetin de adıdır.⁹⁴ Câhiliyeye İslâm tarafından, son verilmiş olsa da o, bazı müminlerin zihinlerinde hortlamaya hazır bir tehlike olarak gizliden gizliye varlığını sürdürür.⁹⁵ Yukarıda yer verdiğimiz hadiste geçen “*Sende hâlâ câhiliyye ahlâkı bulunmaktadır.*” şeklindeki ifade de bunu göstermektedir.

Toplumlar da kendilerine özgü farklılıklarını diğer toplumlara karşı büyülenme aracı olarak kullanabilirler. Bu durumda kibir, sosyal bir tutum olarak tezahür eder; toplumun sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkiler ve sonuçta diğer toplumlar karşısında sağlıklı bir düşünce yapısının oluşmasına engel olur. Bu tür toplumlar, bir takım gelenekler yoluyla kendilerine aktarılan düşünce ve kültür kalıplarını yücelterek, insanların akıllarıyla vakıaları sorgulamalarına ve eleştirmelerine çoğu zaman imkân vermezler. Bu bakımdan taklit, kibirlenmeyle çok yakın ilişki içindeki bir tutumdur.⁹⁶

Modern psikoloji, kibrin bireysel boyutu aşarak toplumda yaygınlaşmasını “toplumsal narsisizm” olarak belirler. Bu tür narsisizmde toplumun üyeleri, kendi topluluklarının diğer topluluklardan daha üstün olduklarına inandırılır. Irkçılık da toplumsal narsisizmin bir sonucudur. İnsanlık tarihi kadar eski olan narsisizmin bu türü, son yüzyıllarda Pan-Almancılık, Pan-Slavcılık gibi ideolojilerle ortaya çıkmış; bu tür uluslar, kendi üstünlüklerini kabul etmeyen uluslara saldırma hakkını kendilerinde bulmuşlardı.⁹⁷

Tarihi bir gerçek olarak mütekebbir, diğer bir deyişle narsis liderlerin kendilerini, tebaaları üzerinde mutlak yetkiye sahip erişilmez varlıklar, tebaalarını da mutlak itaate mecbur varlıklar olarak gördükleri bilinmektedir. Ancak bu liderlerin bu duruma gelişlerinde tebaalarının da bir payı olup olmadığı sorgulanması gereken bir husustur. Bu konuda modern psikolojinin yaptığı

⁹³ Izutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 56, 61.

⁹⁴ Izutsu, bu konudaki kanaatini şöyle belirtir: *Câhiliye*, (tahlilimizin bu raddesinde) henüz tarihsel bir devir değil, kişisel bir sıfattır. Bu orijinal mânâda *câhiliye* kelimesi, “İslâmdan önce diye tercüme edilemez; çünkü o, daha çok şimdikiyi gösterir. *Câhiliye*, sadece İslâm’ın zuhurundan önceki devreyi ifade etmez; o, insanın Müslüman olamadan önceki hayatını belirtir.” (Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev: Süleyman Ateş, İstanbul, tsz, s. 255.)

⁹⁵ Izutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 59.

⁹⁶ Bkz. Saffât, 37/69-70; A’râf, 7/28, 70; Yunus, 10/78; Maide, 5/104.

⁹⁷ Fromm, s. 80-89.

tespit dikkat çekicidir. Buna göre, narsis zihniyetin yaygın olduğu toplumlar, kendilerini özdeşleştirebilecekleri bir önder bulmak isterler. Onlar, kendi narsisizmlerini yansıttıkları için bu önderlere hayranlık duyarak onlara boyun eğerler. Onlara göre, lider ne kadar büyük ise onu izleyenler de o kadar büyük olacaklardır. Kendilerinin üstün olduklarına inanan kişiler, liderin peşine takılmaya en yakın olan kişilerdir. Liderlerinin narsisizmi, onların boyun eğişleri açısından son derece çekicidir.⁹⁸

Kıptîlerin, kendilerini aşağılamasına rağmen Firavun'a kayıtsız şartsız itaatleri⁹⁹ bu açıdan toplumsal narsisizme bir örnek olarak sunulabilir. Çünkü onlar, büyülenen bir toplumdur.¹⁰⁰ Onların, Firavun'un kendilerini aşağılamalarını ve üzerlerindeki baskılarını bir güç alameti saymış olmaları ve bu gücü, kendi narsisizmlerine bir sembol olarak kabul etmiş olmaları mümkündür.

Kibrin, insanların hukuk anlayışındaki sapmalarda da etkili bir unsur olduğu görülür. Sözcüleri, câhiliye toplumlarında daha şerefli sayılan kabilelerden cinayet işleyenlerin cezaları farklı tutulurdu. Buna göre aşağı sayılan kabileyeye mensup kâtil öldürülürken üstün sayılan kabileyeye ait kâtil karşı tarafa sadece diyet verirdi.¹⁰¹

3. Kibrin İnkârdaki Rolü

İnsanları iman etmekten engelleyen bir takım sebepler bulunmaktadır. Bunlar; taklit, cehalet, hevâ ve kibirdir. Kibir ise bunların en önemlisidir. Çünkü kibir, aklın görevini yerine getirmesine engel olur ve sahibini, en açık delillere rağmen hakkı reddetmede güçlü bir direnişe sevk eder. Nitekim, Kur'an'ın ilk muhatabı olan câhiliye müşriklerinin tevhid inancına karşı gösterdikleri husumet ve saldırganlığın temelinde de kibir bulunmaktaydı.¹⁰² Bazı ayetlerde "kâfirler" kelimesi yerine onların sıfatlarını belirten "mütekebbirler" (*mütekebbirin*) kelimesi kullanılarak kibrin inkârdaki etkin rolüne dikkat çekilir.¹⁰³

Kibrin, hakka karşı direniş sebebi olduğu şu ayetlerle ortaya konulmaktadır: *"O kimse Allah'ın kendisine okunan ayetlerini işitir de, sonra sanki kibrin-*

⁹⁸ Fromm, s. 89.

⁹⁹ Zuhruf, 43/54.

¹⁰⁰ Müminün, 23/45-46; Kasas, 28/39.

¹⁰¹ Beydâvî, I, 270.

¹⁰² İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 59, 61.

¹⁰³ Nahl, 16/29; Zümer, 39/60, 72; Gâfir, 40/76.

den hiç işitmemiş gibi (küfründe) ısrar eder.”;¹⁰⁴ “Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım. (Onlar) bütün ayetleri görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler.”¹⁰⁵

Bu son ayette (*Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım.*) cümlesindeki “ayetler” lafzından kastedilen, “Allah’ın kevnî ve teşriî¹⁰⁶ belgeleridir. Allah’ın ayetlerinden uzaklaştırması konusundaki tehdidinden maksat ise Allah’ın, kibirli insanları kevnî ve teşriî ayetlerden ibret almaktan ve onlar üzerinde düşünmekten mahrum bırakmasıdır. İlahi belgelerin hidayet vesilesi olmasından mahrum bırakılış, ayette Allah’a nispet edilse de bu, insan iradesinin yanlış kullanması sonucu olarak gerçekleşir. Meseleye Kur’an’ın bütünlüğü çerçevesinde bakıldığında bu ayetten bir cebir anlamı çıkarılamayacağı, aksine Allah’ın adaleti gereği kulun tercihini ortaya çıkardığı anlaşılır.¹⁰⁷

Kibir sebebiyle hakkı inkâr eden kimseler, Allah’ın belgeleri aleyhine mücadele ederler. Fakat bu mücadelede haklılıklarını ortaya koyabilecek hiçbir delile sahip değildirler.¹⁰⁸ Kur’an’da kıssalar ile kibrin hakka karşı direnişin en önemli sebebi oluşu somutlaştırılır. Varlık âleminde Allah’a karşı ilk başkaldırının sebebinin kibir olması ise şu şekilde haber verilir: “Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni (Adem’e) secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi. Allah: Öyle ise, ‘In oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın!’ buyurdu.”¹⁰⁹

¹⁰⁴ Câsiye, 45/7-8.

¹⁰⁵ A’râf, 7/146.

¹⁰⁶ Ebussuûd, III, 271.

¹⁰⁷ İnsanların işlediği her tür şer, kendi iradi tercihlerinin sonucudur. Allah, şerleri yaratarak onların iradelerini neye yönelttiklerini bildiğini, iradelerini şerri tercih yönünden kullanmaları dolayısıyla hak ettiklerin cezaların ilahi adaletin bir gereğini ispat etmiş olur. Kur’ân’daki bu ve benzer ifadelerle ilgili diğer maksatlar için bkz. Ebü’l-Muîn en-Nesefî, *Tabsîretü’l-Edille fi Usûli’l-Dîn*, tahkik: Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003, II, 254. Şu ayet de aynı üslupla küfrün kulun tercihinin bir sonucu olduğunu, Allah’ın ise bu tercihi mümkün kıldığı ortaya koymaktadır: “Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini (doğru yoldan) saptırdı. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.” (Saf, 61/5).

¹⁰⁸ Hac, 22/8-9; Gâfir, 40/56.

¹⁰⁹ A’râf, 7/11-13. İlgili ayetler için ayrıca bkz. Bakara, 2/34; Hicr, 15/33; İsrâ, 17/61; Sâd, 38/75-76; 7/11.

Yukarıdaki ayetlerin geçtiği A'râf suresindeki kıssalar arasındaki münasebet, konumuz açısından dikkat çekicidir. Bu surede İblis kıssası, kibir-inkâr ilişkisini anlatan olaylar dizisine bir mukaddime yapılmış, İblis'in tekebbürü sebebiyle kâfir olup ilahi huzurdan kovuluşu haber verildikten sonra ardından gelen kıssaların her birinde inkârcı toplumların mütekebbir oldukları zikredilmiş¹¹⁰ ve böylece inkârcıların İblisle aynı ortak özellikte buluştuklarına dikkat çekilmiştir.

Geçmiş toplumların inkârlarına kibrin sebep olması ile ilgili çok sayıdaki ayetten birkaçı şunlardır: *“Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn'u mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de (onlar) büyüklük tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenmiş bir topluluk oldular.”*¹¹¹

Hiz. Nuh'un, Rabbine kavminden şöyle yakınmıştı: *“Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler.”*¹¹²

Mütekebbir kâfirler, şu ayette de bildirildiği gibi, başkalarının kendilerinden farklı inanmalarına razı olamazlar. Bunun için başkalarının hidayetine engel olmak amacıyla yoğun bir mücadele içine girerler: *“Allah yolundan saptırmak için büyüklük taslayarak Allah hakkında tartışan insan vardır.”*¹¹³ Bu husus, mahşerle ilgili sahneleri sunan şu ayetlerde de yer alır: *“Büyüklük taslayanlar, zayıf sayılanlara (kıyamet gününde): Size hidayet geldikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Bilakis siz suç işliyordunuz, derler. Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, “Hayır, bizi hidayetten saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır. Çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrediyordunuz” derler.”*¹¹⁴

Hile, başkalarını saptırmak (*ıdlâl*) için yoğun bir mücadeleye giren mütekebbirin silahıdır; nitekim inkârcıların, peygamberlerin tebliğlerine engel olmak için onlara şair,¹¹⁵ deli,¹¹⁶ büyülenmiş kimse,¹¹⁷ sihirbaz,¹¹⁸ yalancı,¹¹⁹

¹¹⁰ A'râf, 7/74-75, 88; 133.

¹¹¹ Mü'minun, 23/45-46. Benzer ayet için bkz. Ankebut, 29/39.

¹¹² Nuh, 71/7.

¹¹³ Hac, 22/8-9.

¹¹⁴ Sebe', 34/32-33.

¹¹⁵ Enbiyâ, 21/5; Saffât, 37/36; Tûr, 52/30.

¹¹⁶ Hicr, 15/6; Saffât, 37/36; Mü'minûn, 23/25, 70; Şuarâ, 26/27; Sebe' 34/8.

demeleri; onların tebliğ ettiklerine de efsaneler,¹²⁰ uydurma şeyler,¹²¹ karışık rüyalar (*edgâsü'l-ahlâm*)¹²² şeklinde isnatlarda bulunmaları da bunu gösterir. Bu konuyla ilgili ayetlerden biri şudur: “*İnsanlar arasında bir bilgisi olmadığı halde, Allah yolundan saptırmak için gerçeği boş sözlerle değişen ve Allah yolunu alaya alan vardır. Ona ayetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir.*”¹²³

Şu ayette bildirildiğine göre, İblis de kibri sebebiyle ilahi huzurdan kovulurken aynı yolu izleyeceğine söz vermişti: “*(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım. Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler olarak bulamayacaksın.*”¹²⁴

İnkârcılar, uğradıkları elim azap karşısında feryat ettiklerinde onlara, bunun gerekçesi şöyle bildirilecektir: “*Çünkü ayetlerim size okunurdu da, siz, buna karşı kibirlenerek arkanızı döner, geceleyin (Kabe'nin etrafında toplanarak) hezeyanlar savururdunuz.*”¹²⁵ Kibirli müşriklerin hezeyanları ve hilelerinden maksat, onların insanlar arasında yaptıkları propagandalardır.¹²⁶

Onların ortaya koydukları zenginlik, güç ve ihtişam imajları da zayıf kimse-leri etkileme açısından bir hiledir.¹²⁷ Mesela şu pasajdaki ilk ayette müminler, münafıkların bu imajı konusunda uyarılmakta, ikincisinde de özellikle onların kibri zikredilmektedir: “*Onları gördüğün zaman cüsseleri hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş*

¹¹⁷ İsrâ, 17/47; 101; Furkân, 25/8; Şuarâ, 26/153,185.

¹¹⁸ A'râf, 7/109; Şuarâ, 26/34; Mü'min, 40/24; Duhân, 44/14.

¹¹⁹ Sâd, 38/4; Mü'min, 40/24; Kamer, 54/25.

¹²⁰ Enâm, 6/25; Enfâl, 8/31, Nahl, 16/24; Mü'minûn, 23/83; Kalem, 68/15. Nadîr b. Haris ismindeki müşrik, Acemlerin kitaplarını satın alır ve “Eğer Muhammed, sizlere Âd ve Semûd kavimleri ile ilgili olayları anlatıyorsa, ben de size; Rüstem, İsfendiyar ve Kısralarla ilgili olayları anlatıyorum” derdi. (Beydâvî, II, 226.)

¹²¹ Yûnus, 10/38; Hûd, 11/13; Furkân, 25/4; Enbiyâ, 21/5.

¹²² Enbiyâ, 21/5.

¹²³ Lokmân, 31/6-7.

¹²⁴ A'râf, 7/16-17. Benzeri ayetler için bkz. Hicr, 15/39.

¹²⁵ Mü'minun, 23/66-67.

¹²⁶ Âlûsî, XVIII, 49.

¹²⁷ Firavun ve Kârûn örneği için bkz. Kasas, 28/79; Zuhruf, 43/51.

kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar! Onlara: Gelin, Allah'ın Peygamberi sizin için mağfiret dilesin, denildiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların, büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün.”¹²⁸

Bilginler; inkâr boyutuyla kibri, “Allah’a karşı kibir ve peygamberlerine karşı kibir”¹²⁹ şeklinde olmak üzere ikiye ayırırlar. Kur’an’da üzerinde ısrarla durulan kibrin bu iki türü, sadece geçmişi değil, geleceği de yakından ilgilendiren evrensel bir problemdir. Peygamberlik son bulduğu için peygamberlere karşı gösterilen kibri, “İslam’ı tebliğ edenlere karşı kibir” şeklinde isimlendirerek kibrin evrensel problematik yönüne vurgu yapma imkânına kavuşabiliriz.

Allah’a karşı kibirde insan, kendi üstünde bir hâkimiyet kabul etmeyerek kendisini tanrılaştırır. Firavun ve Nemrut’un tekebbürü bu türdendir. Nitekim Firavun, Hz. Musa’nın ortaya koyduğu apaçık delillere¹³⁰ rağmen halkına, “Ben sizin en yüce Rabbinizim”¹³¹ demişti. Bir başka ayette de onun Allah’a karşı gösterdiği kibri şu şekilde haber verilir: “Firavun, “Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunı bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Musa’nın ilâhına çıkar bakarım (!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunı sanıyorum” dedi”.¹³²

Firavunun tanrılık iddiası, kavmince de gönülden onaylanıyordu.¹³³ Firavunun kavmine göre o, tanrıların oğlu, tanrıların bir görüntüsü, onların bir sırrı idi.¹³⁴ Belki de onlar, kendi toplumsal narsis karakterlerini Firavunu tanrılaştırarak ifade ediyorlardı.

¹²⁸ Münâfikûn, 63/4-5.

¹²⁹ Heytemî, Ahmed b. Muhammed Ali b. Hacer, *ez-Zevâcir an İkrâfi'l-Kebâir*, Beyrut, 1407/1887, I, 118.

¹³⁰ Mesela bkz. Tâhâ, 20/56.

¹³¹ Nâziât, 79/24.

¹³² Kasas, 28/38. Benzer ayet için bkz. Mü’min, 40/36-37.

¹³³ فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (Firavun kavmini itaate çağırır, onlar da O’na itaat ettiler. Çünkü onlar fâsık bir kavimdir.) Zuhruf, 43/54. Bu ayetin bu şekilde tercüme edilmesi, bu ayetteki اسْتَخَفَّ fiilinin anlam vechi sebebiyledir: اسْتَخَفَّ fiili, “birini hakir gördü” anlamına gelmekle birlikte, “birinin kendisine itaate koşmasını talep etti” anlamına da gelir. (Zemahşerî, IV, 450; Beydâvî, II, 375.)

¹³⁴ İbn Âşûr, XX, 122.

Şu ayette haber verildiğine göre Nemrut da Allah'la boy ölçüşmeye kalkışmış, insanlar hakkındaki verdiği ölüm kararını ve sonra bundan vazgeçmesini,¹³⁵ ilahî birer fiil olan öldürme ve diriltmeye denk tutmuştu: “Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrut'u) görmedin mi! İşte o zaman İbrahim: Rabbim hayat veren ve öldüren, demişti. O da: Hayat veren ve öldüren benim, demişti. İbrahim: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı. Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez.”¹³⁶

Bazen, bilgi de insanların kibre kapılıp ilahi mesajları küçümsemelerinde rol oynayabilir. Nitekim buna, tarih sahnesinden silinen inkârcı toplumları haber veren şu ayetle dikkat çekilir: “Peygamberleri onlara belgelerle gelince, kendilerinde olan bilgiden gururlandılar da, alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi.”¹³⁷ Bu ayette sözü edilen bilgi, o dönem insanların kafalarındaki felsefi kanaatler olabileceği gibi,¹³⁸ onlara maddi refah kazandıran ampirik bilgiler de olabilir.¹³⁹

Kur'an'da örnekleri verilen maddi imkânlar ve bilgiler sebebiyle Allah'a ve gönderdiği dine karşı kibirlenme geçmiş dönemlerle sınırlı değildir. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu problem, geleceğe yönelik de bir problemdir. Nitekim bu problemin, son yüzyıllarda Rasyonalizm ve Pozitivizmle ivme kazandığı görülür. Bu dönemde bilim ve teknolojinin imkânlarından maksimum seviyede istifade eden Batı toplumlarında bilimsel enaniyet zirveye çıkmış, doğruyu bulmada ve maddi dünyaya ilişkin bilimsel açıklamalarda Tanrı gereksiz görülmüş, bu konularda pozitif bilimler şaşmaz bir araç olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁰ Pozitif bilimler, aslında mutlak kemâl sahibi olan aşkın bir varlığı ispat etmede ve insanın o varlık karşısındaki aczini ortaya koymada en uygun araçken; bilimsel kibir, pozitif bilimi Tanrı tanımazlığın bir vasıtası haline getirmiştir. Halbuki zaman gösterdi ki, bilimsel ve teknolojik tüm gelişmeler, hâlâ bir çok konuya cevap verememekte, insanlığın problemlerinin bir çoğunu çözmekten aciz bulunmaktadır.

¹³⁵ Zemahşerî, I, 489; Beydâvî, I, 136.

¹³⁶ Bakara, 2/258.

¹³⁷ Gâfir, 40/83.

¹³⁸ Râzî, XXVII, 92.

¹³⁹ Mesela bkz. Kasas, 28/78.

¹⁴⁰ Cevizci Ahmet, *Pradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002, S. 652, 769.

Başta peygamberler olmak üzere dini tebliğ edenlere karşı gösterilen kibir ise Mekke ve civarındaki müşriklerin ve geçmiş toplumların inkârlarında görülür.¹⁴¹ Mekke müşrikleri, Allah'ın varlığını ve yüceliğini kabul ediyorlar; buna rağmen, kendileri gibi dünyevî üstünlüğe sahip olmayan Hz. Muhammed'i küçümseyerek inkârlarına şöyle gerekçe getiriyorlardı: "*Kur'ân aramızdan ona mı indirilmiş?*";¹⁴² "*Bu Kur'an, şu iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?*"¹⁴³

Mekke müşrikleri, bir peygamberin insanüstü bir varlık olması gerektiği düşüncesiyle kendileri gibi bir insandan dini almak konusunda kibirlenmiş¹⁴⁴ ve şöyle demişlerdi: "*Bize kavuşacaklarını ummayanlar, "Bize melekler indirilseydi, yahut Rabbimizi görseydik ya!" dediler. Andolsun, onlar kendi benliklerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir taşkınlık gösterdiler.*"¹⁴⁵

Kıssalarla zihinlere yerleştirilmeye çalışılan bu husus, şu ayetle bir kez daha ifade edilir: "*İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman, inanmalarına engel olan, sadece: "Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" demiş olmalarıdır.*"¹⁴⁶

Peygamberlere karşı gösterilen kibir hakkındaki çok sayıdaki ayetten bir kaçını örnek olarak vererek konumuza açıklık getirmeye çalışacağız: "*(Hud'un) kavminin ileri gelen inkârcıları, "Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz" dediler.*"¹⁴⁷

Semûd kavmi, Hz. Salih'e şöyle demişti: "*İçimizden bir insana mı uyacağız? O zaman biz sapıklık ve delilik etmiş oluruz. Kitap, aramızda, ona mı verilmiş? Hayır, o pek yalancı ve şımarığın biridir" dediler.*"¹⁴⁸

"*Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn'u mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firaun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de (onlar) büyüklük*

¹⁴¹ Heytemî, I, 118.

¹⁴² Sâd, 38/8.

¹⁴³ Zuhruf, 43/31.

¹⁴⁴ İbn Âşûr; XIX, 5.

¹⁴⁵ Furkan, 25/21.

¹⁴⁶ İsrâ, 17/94.

¹⁴⁷ Hûd, 11/27.

¹⁴⁸ Kamer, 54/24.

tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenmiş bir topluluk oldular. Bu yüzden, "Kavimleri bize kul köle iken, bizim gibi iki insana mı inanacağız" dediler."¹⁴⁹

Yahudiler, son peygamberi bekledikleri ve tüm vasıflarını bildikleri halde¹⁵⁰ son peygamberin Araplar arasından çıkmasını kibirleri yüzünden kabul edememişlerdi. Çünkü onlar, kendilerinin Allah katında imtiyazlı ve üstün bir kavim olduklarını kabul ediyorlardı.¹⁵¹ Onların bu kibri, inkârı da aşip müminlere düşmanlık düzeyine ulaşmıştı: *"İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudilerle, şirk koşanları bulacaksınız. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz Hıristiyanlarız" diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."*¹⁵²

Hıristiyanların Hz. İsa'yı ilahlaştırarak şirk koşmaları kibirden değil, Hz. İsa'yı kutsayarak hakkın sınırlarını ihlal etmelerinden kaynaklanırken, Yahudilerin küfrü ise vahyin İsrailoğulları'na özgü olduğunu varsayarak kibirlenmelerine dayanır.¹⁵³ Hakikat peşinde olan Hıristiyanların ise tevazu içinde şöyle dedikleri haber verilir: *"Resule indirilene duydukları zaman, bildikleri gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (hakka) şahit olanlarla beraber yaz. Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?"*"¹⁵⁴

Kur'an, Allah'ın varlıklarından hiçbirinin ibadetine muhtaç olmadığını açıkça ortaya kor.¹⁵⁵ O'nun gani isminin bir manası da budur.¹⁵⁶ Bununla birlikte insanlar; ibadetle, şükürle, tövbe ve dua ile Allah'a karşı tevazuunu ifade ederler. Şu ayetle iman, ibadet ve tevazu ilişkisine dikkat çekilir: *"Bizim ayetlerimize ancak o kimseler inanurlar ki, bunlarla kendilerine öğüt verildi-*

¹⁴⁹Mü'minûn, 23/45-47.

¹⁵⁰ Bakara, 2/146; En'am, 6/20.

¹⁵¹ Maide, 5/18.

¹⁵² Maide, 5/82.

¹⁵³ Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, terc: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul, 1997, s. 209.

¹⁵⁴ Maide, 5/83-84.

¹⁵⁵ Tegâbün, 6.

¹⁵⁶ Beydâvî, II, 496.

ğinde, büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rablerini hamd ile tesbih ederler."¹⁵⁷

Kibirli insan, Allah'a karşı ihtiyacı olmadığı şeklinde kendinde bir güç vehmederek kulluğunu ortaya koymadan kaçınır ve duayı terk eder. Bu kimseler için de şu uyarı yapılır: "*Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin, duanızı cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.*"¹⁵⁸

İnsanlar, melekler gibi hiç günah işlemek için yaratılmış varlıklar değildirler. Onlar, çeşitli sebeplerle günah işleyebilirler. Ancak, bu günahlarında ısrar etmeyerek tövbe ederek¹⁵⁹ Allah'a karşı tevazularını ortaya koyarlar. Kulun şehvet ve gafletinden kaynaklanan isyanları inkâr olmadığı halde kibirden kaynaklanan isyan küfür olur. Ünlü müfessir Beydâvî de buna dikkat çekerek şöyle demektedir: "*Allah, İblis'i isyanından dolayı değil, sadece tekebbüründen dolayı huzurundan kovmuştu.*"¹⁶⁰

Şu ayetle de Allah'ın en çok buğz ettiği isyanın, kibir kaynaklı itaatsizlik olduğu bildirilmektedir. "*Allah'a kulluk etmekten çekinenlere ve büyüklük taslayanlara gelince; (Allah) onları elem dolu bir azaba uğratacaktır ve onlar kendilerine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamayacaklardır.*"¹⁶¹

Kur'an, insanın değerinin, kibri terk edip kulluk etmesine bağlı olduğunu bildirir ve buna Hz. İsa'yı ve melekleri örnek gösterir: "*Ne Mesih ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar. O'na kulluktan geri durup büyüklenen kimselerin hepsini (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır.*"¹⁶² Bu ayetin nüzul sebebi de bu konuyu desteklemektedir. Rivayet edildiğine göre Necran Hıristiyanları Hz. Peygamber (sav.)'e gelerek onun Hz. İsa'yı Allah'ın kulu olarak nitelemesinin onun hakkında bir aşağılama olduğunu söylemişler ve bu ayet bu sebeple inmişti.¹⁶³

Şu ayetler, kulluk edenlerin Allah katındaki değerini bildirirken, kibirleri sebebiyle itaatsizlikte bulunanların Allah'ın hiçbir değerinin bulunmadığına

¹⁵⁷ Secde, 32/15.

¹⁵⁸ Gâfir, 40/60.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/135.

¹⁶⁰ Beydâvî, I, 333.

¹⁶¹ Nisâ, 4/173.

¹⁶² Nisâ, 4/172.

¹⁶³ Beydâvî, I, 250.

dair tarizde de bulunur:¹⁶⁴ “Eğer onlar (insanlar) büyüklük tasarlarsa, bilsinler ki Rabbinin yanında bulunanlar (melekler), gece gündüz hiç usanmadan O’nu tespih ederler.”;¹⁶⁵ “Doğrusu Rabbinin katında olanlar, O’na kulluk etmekten büyüklemezler, O’nu tenzih ederler ve yalnız O’na secde ederler.”¹⁶⁶

Ulaşması mümkün olmayacak dünyevî bir hâkimiyete sahip olan Hz. Süleyman’ın Rabbine karşı engin tevazuu, şu ayetle insanlığa bir örnek olarak sunulur: “Bu, şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabbinin lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; fakat nankörlük eden bilsin ki Rabbin müstağnidir, kerem sahibidir.”¹⁶⁷ Şükürün zıddı davranış, Karun’un şu sözüyle somutlaştırılır: “Bu servet ancak, bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir.”¹⁶⁸

Kibirli insanın, iman etmiş olsa bile küfre düşme ihtimali yüksektir. Nitekim son Gassan hükümdarı Cebele b. Eyhem, Kâbe’yi tavaf ederken, bir adam yanlışlıkla onun ihramına basmış ve ihramı çözülmüştü. Cebele de, ihramını bozan adamı yumruklamış ve burnunu ezmişti. Mağdurun şikayeti üzerine Hz. Ömer, Cebele’ye kısas tatbik edeceğini söylemiş; ancak Cebele, halktan biriyle eşit tutulup kendisine kısas tatbik edilmesine itirazda bulunmuştu. Hz. Ömer’in bu konudaki kararlılığını anlayınca kendisine tâbi olanlarla birlikte kaçarak irtidat etmişti.¹⁶⁹

İnsanları hakir görmek, haram olmakla beraber tek başına iman vasfına zarar vermez. Kur’an ve hadislerde müminlerin muhatap alınarak insanlara karşı kibirlenmeden sakındırılmaları bunu gösterir. Bir mümin, sahip olduğu üstün vasıfların kendi meziyetinden kaynaklandığı vehmine kapılıp bunların Allah’ın bir ihsanı olduğundan bazen gaflet edebilir. Ancak ona, nimetlerin asıl sahibinin Allah Teâlâ olduğu, kibirlenmeye hakkı olmadığı hatırlatılınca o bunu itiraf eder. Hadiste belirtildiği gibi, “kalbinde siyah bir iz” gibi beliren kibri kalbinden silmek için çaba gösterir.

¹⁶⁴ İbn Âşûr, 9/243.

¹⁶⁵ Fussilet, 41/38.

¹⁶⁶ A’raf, 7/206.

¹⁶⁷ Neml, 27/40.

¹⁶⁸ Kasas, 28/78.

¹⁶⁹ İbn Kesir, Ebü’l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, tahkik: Ahmed Ebû Müslim vd., Beyrut, 1408/1988, VIII, 70.

SONUÇ

Kur'an'da kibir, övülen ve yerilen olmak üzere iki zıt kutuplu bir sıfat olarak ele alınır. Bu sıfatla sadece Allah (c.c.) övülür ve bu sıfata ancak O'nun müstahak olduğu bildirilir. Çünkü bütün kemâl sıfatlara mutlak olarak sahip tek varlık O'dur. Kullar ise çok sayıda noksan niteliklere sahiptirler. Sahip oldukları üstün nitelikler ise sınırlı ve gayr-ı mutlak olduğu için kibirlenmeye layık değildir.

Kibir, doğru düşünmeye, aklı ve iradeyi doğru yöne sevk etmeye engel bir huydur. Bu huy, insanı yaratılış gayesi olan kulluktan ve kulluğun kazandıracığı ahlâkî erdemlerden mahrum bırakır. Kur'an'da kibirle ilgili farklı kelimelerin kullanılmış olması, kibrin mahiyetini ve farklı şekillerde tezahür eden zulümlerin kaynağı olduğunu ortaya koymak bakımından dikkat çekicidir.

Kur'an, ağırlıklı olarak kibrin inkârdaki rolü üzerinde durur. Allah'a ve buyruklarına karşı kibir göstermekten insanları sakındırır. Kibirli insanın, önüne serilen tüm delillere rağmen hakkı ısrarla reddettiğini, bununla yetinmeyerek zayıf bulduğu kimseleri kendisi gibi inanmaya zorladığını ve bildirir.

Kur'an, insana kapasitesi ve sınırlarını tanıtarak, aşkın bir güç ve iradeye boyun eğmeye yönelir. Bu yöneliş, insanın Allah'a karşı tevazuudur. İbadet, dua, tövbe ve şükür, kulun tevazuunun ifade şekilleridir. Kur'an'da mütekebbir tek varlığın Yüce Allah olduğuna yapılan şiddetli vurgu da insanın güç ve sınırlarını tanımasını hedefler. Bu durum, kibrin insanda bir davranış bozukluğu haline dönüşmesini önleyecek bir çözümdür. Bir pozitif bilim olan psikoloji, kibrin bireysel ve sosyal hayattaki problemlere katkısını belirlemiş olmakla birlikte, bu problemin önlenmesi konusunda Allah merkezli bir çözümden bahsetmez.

BİBLİYOGRAFYA

Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul, 1968.

Altıntaş, Hayrani, *İnsan Ve Psikoloji*, Ankara, 1989.

Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhü'l-Maânî fî Tefsîri'il-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, tsz.

Beydâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, İstanbul, tsz.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhü'l-Beyân*, Beyrut, tsz.

Cevizci Ahmet, *Pradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002.

Derviş, Muhyiddin, *İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânüh*, Beyrut, 1420/1999.

Ebu Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'âs, *Es-Sünen*, Beyrut, tsz.

- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-Îmadi, *İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut, tsz.
- Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiretü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, tahkik: Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2004.
- Ekinci, Lütfi-Gilchrist, John, *Evet Kitab-ı Mukaddes Tanrı Sözüdür*, İstanbul, 1993.
- Ertuğrul, İsmail Fenni, *Hakikat Nûrları*, İstanbul, 1976.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, terc: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk İstanbul, 1997.
- Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Açıkgenç, Alpaslan, Ankara, 1987.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâirü Zevi't-Temyîz fî Letâifi Kitabi'l-Lâhi'l-Azîz*, Beyrut, tsz.
- Fromm, Erich, çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, İstanbul, 1990.
- Gazzali, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, 1387/1967.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed Ali b. Hacer, *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, Beyrut, 1407/1887.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Hüseyin "Râgıb", *el-Müfredât li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, tsz.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, Çeviri: Selahattin Ayaz, İstanbul, 1997.
- *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev: Süleyman Ateş, İstanbul, tsz,
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, tsz.
- İbn Esîr, Mecdüddin Ebü's-Saâdât b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Beyrut, tsz. Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyet*, Ankara, 1987.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l Buhârî*, Beyrut, 1379.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahkik: Ahmed Ebû Müslim vd., Beyrut, 1408/1988.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, tahkik: Ali Şîrî, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab Hata! Yer işareti tanımlanmamış.*, Beyrut, tsz, V, 3810.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu Muslim)*, İstanbul, 1413/1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârtikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, Beyrut, 1419/1998.

Nicholson, Reynold, *The Mystics of İslâm*, Boston, 1978.

Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Tahran, tsz.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, 1420/2000.

Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, İstanbul, 2011.

Zemahşerî, *el-Keşş'âf, an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akavil li Vucûhi't-Te'vîl*, Riyad, 1418/1998.